

The Tension of Azerbaijan's Foreign Policy Towards Iran; Alignment Strategies

Rahmatollah Fallah¹ | Mohammad Reza Hedayati² | Hadi Tajik³ | Mahdi Firuzkuhi⁴

Abstract

The Republic of Azerbaijan is one of the important countries of the South Caucasus, which, due to its geopolitical-strategic codes, has been the center of attention of regional and international players since its independence. Culturally, historically, it has been defined in the orbit of inequality and even in some cases, it has been faced with a level of security tensions. The upcoming research, which is adopted from the doctoral thesis entitled "Adjusting strategies of the foreign policy of the Republic of Azerbaijan, towards the Republic of Iran", while examining the foundations and components affecting the strategies and approaches of the foreign policy of the Republic of Azerbaijan, with the method Qualitative research based on thematic analysis has investigated the sources of tension between the two countries and presented strategies in different fields. The interests of the two countries will lead and Azerbaijan's foreign policy will be aligned with Iran.

Keywords: Republic of Azerbaijan, Iran, foreign policy, alignment strategy

1. Corresponding author: PhD student, Department of Regional Studies, Institute of International Studies, Imam Hossein University, Tehran, Iran
  2. Assistant Professor, Department of International Studies, Institute of International Studies, Imam Hossein University, Tehran, Iran
  3. Associate Professor, Department of International Studies, Institute of International Studies, Imam Hossein University, Tehran, Iran
  4. Associate Professor, Department of International Studies, Institute of International Studies, Imam Hossein University, Tehran, Iran
- DOR: 20.1001.1.25381857.1403.17.65.1.2

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۲۷
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۹/۰۳
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۰۷
تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۱۰/۰۷

شابا چاپی: ۲۵۳۸-۱۸۵۷
الکترونیکی: ۲۶۴۵-۵۲۵۰

انگاره‌های تنش‌ی سیاست خارجی جمهوری آذربایجان در قبال ج.ا.ایران؛ راهبردهای همسوساز

رحمت اله فلاح^۱ | محمدرضا هدایتی^۲ | هادی تاجیک^۳ | مهدی فیروزکوهی^۴

چکیده

جمهوری آذربایجان یکی از کشورهای مهم قفقاز جنوبی است که به دلیل دارا بودن کدهای ژئوپلیتیکی- راهبردی، از بدو استقلال در کانون توجه بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی قرار گرفته است. روابط این کشور با ج.ا.ایران، با وجود مؤلفه‌های مشترک مذهبی، فرهنگی، تاریخی، در مدار ناهم‌سویی تعریف شده و حتی در برخی مواقع، با سطحی از تنش‌های امنیتی نیز مواجه گردیده است. مقاله پیش‌رو که مستخرج از رساله دکتری با عنوان، «راهبردهای همسوساز سیاست خارجی جمهوری آذربایجان، در قبال ج.ا.ایران» می‌باشد، ضمن بررسی مبانی و مؤلفه‌های تأثیرگذار بر راهبردها و رویکردهای سیاست خارجی جمهوری آذربایجان، با روش تحقیق کیفی مبتنی بر تحلیل مضمون، منابع تنش بین دو کشور را بررسی و راهبردهایی را در حوزه‌های مختلف ارائه کرده است. به نظر می‌رسد که اگر دستگاه‌های مربوط بتوانند موارد پیشنهادی را در دستورکار قرار دهند، نتیجه آن به «درهم تنیدگی» منافع دو کشور منجر و سیاست خارجی آذربایجان را در مدار همسویی با ج.ا.ایران قرار خواهد داد.

کلیدواژه‌ها: جمهوری آذربایجان، ایران، سیاست خارجی، راهبرد همسوسازی

۱. نویسنده مسئول: دانشجوی دکتری، گروه مطالعات منطقه‌ای، پژوهشکده مطالعات بین‌المللی، دانشگاه جامع امام حسین^(ع)، تهران، ایران Rfallah90@gmail.com
۲. استادیار، گروه مطالعات بین‌المللی، پژوهشکده مطالعات بین‌المللی، دانشگاه جامع امام حسین^(ع)، تهران، ایران
۳. دانشیار، گروه مطالعات بین‌المللی، پژوهشکده مطالعات بین‌المللی، دانشگاه جامع امام حسین^(ع)، تهران، ایران
۴. استادیار، گروه مطالعات بین‌المللی، پژوهشکده مطالعات بین‌المللی، دانشگاه جامع امام حسین^(ع)، تهران، ایران

DOR: 20.1001.1.25381857.1403.17.65.1.2

نویسندگان ©

ناشر: دانشگاه جامع امام حسین (ع)

این مقاله تحت لایسنس آفرینندگی مردمی (Creative Commons License- CC BY) در دسترس شما قرار گرفته است.

مقدمه

جمهوری آذربایجان با ۸۶۶۰۰ کیلومتر مربع وسعت و بیش از ۱۰ میلیون نفر جمعیت (که ۹۵ درصد آن مسلمان و نزدیک به ۸۰ درصد شیعه) از کشورهای مهم قفقاز جنوبی به‌شمار می‌رود و دارای کدهای ژئوپلیتیکی راهبردی در معادلات قفقاز جنوبی می‌باشد، به همین جهت از بدو استقلال (۱۹۹۱ م) در کانون توجه بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی قرار گرفته است. کدهایی مانند؛ همسایگی با روسیه، واقع گردیدن در قسمت میانی دریای خزر، واقع شدن در امتداد قومی ج.ا.ایران، داشتن منابع غنی نفت و گاز، ظرفیت‌های ترانزیتی شمال - جنوب و شرق و غرب و در نهایت شیعه‌مذهب بودن و هم فرهنگ بودن با ج.ا.ایران، موجب آن شده است که هر کدام از بازیگران برای بهره‌مندی از کدهای مطلوب خود، چشم‌انداز و اهداف رقابت‌جویانه و حتی متعارضانه در محیط قفقاز جنوبی و به‌خصوص محیط آذربایجان طراحی نمایند.

پُرسش راهبردی جمهوری آذربایجان در سه دهه اخیر (از سال ۱۹۹۱ تا ۲۰۲۰) اشغال شدن ۲۰ درصد از اراضی آن توسط ارمنستان بوده که به‌عنوان «مناقشه قره‌باغ» شناخته می‌شود. تا اینکه ارتش آذربایجان توانست در جنگ ۴۴ روزه مهرماه ۱۳۹۹ شمسی و نیز در عملیاتی با عنوان «مبارزه با تروریسم» در شهریورماه ۱۴۰۲ تمامیت ارضی خود را احیاء کند.

روابط جمهوری آذربایجان و جمهوری اسلامی ایران با وجود اشتراکات؛ تاریخی، مذهبی، مرزی و قومی - خویشاوندی، در مداری ناهمسو شکل گرفته است تا جایی که در روابط دوجانبه، چندین بار فضای تنش از سطح سیاسی عبور کرده و در سطح امنیتی - نظامی ظهور بروز داشته است. (Iddon, 22 April 2023) به عبارتی با وجود اشتراکان فراوان و مهم در بین جمهوری آذربایجان و ج.ا.ایران، روابط دو کشور بیشتر برمدار واگرایی می‌چرخد، این وضعیت، ضمن اینکه منافع ج.ا.ایران در آن کشور را با چالش مواجه می‌سازد در سیاست قفقازی ایران نیز موانع راهبردی ایجاد می‌کند؛ زیرا واقعیت‌های ژئوپلیتیکی مؤید آن است که بدون همسوسازی آذربایجان، بازیگری مؤثر در قفقاز جنوبی برای ج.ا.ایران بسیار دشوار می‌باشد. با این اوصاف مسئله اساسی در سیاست قفقازی ج.ا.ایران این است که چگونه می‌توان جمهوری آذربایجان را از کشور «ناهمسو» به کشور «همسو» با منافع ملی و منطقه‌ای ج.ا.ایران تبدیل کرد؟

چارچوب‌های مفهومی - نظری

در این قسمت ضمن بررسی چندین مفهوم نظری مهم و مرتبط با موضوع مقاله، به مؤلفه‌های تأثیرگذار در تصمیم‌گیری سیاست خارجی پرداخته خواهد شد.

اصول و مبانی ثابت سیاست خارجی

سیاست خارجی مرتبط با فعالیت‌های یک کشور در محیط خارجی و شرایط بین‌المللی است و شامل «تعیین و اجرای یک سلسله اهداف و منافع ملی است که در صحنه بین‌المللی از سوی دولت‌ها انجام می‌پذیرد و می‌تواند ابتکار عمل یک دولت و یا واکنش آن در قبال کنش دیگر دولت‌ها باشد» (کریمی، ۱۴۰۰) تدوین و تبیین سیاست خارجی در هر کشوری حاصل متغیرهای متعددی همچون مبانی فکری، ماهیت نظام بین‌الملل، خصوصیات و نحوه نگرش هیأت حاکمه، توانایی‌های کشور، نیازهای عینی جامعه، متغیرهای جغرافیایی و فرهنگ سیاسی و راهبردی آن بوده و دیپلماسی یکی از ابزارهای دستیابی به اهداف سیاست خارجی در کنار ابزارهایی همچون ابزار سیاسی، اقتصادی و نظامی محسوب می‌شود. اصول، اهداف و مؤلفه‌های «سیاست خارجی» هر کشور تابعی از شرایط عینی (موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیک، منابع قدرت مادی شامل جمعیت و سرزمین، قدرت نظامی، توانمندی اقتصادی و ...) و شرایط ذهنی و انتزاعی (ساختار نظام سیاسی، شخصیت و ذهنیت رهبران، ایدئولوژی و منابع قدرت نرم مانند فرهنگ) است و نظام سیاسی حاکم بر هر کشور متناسب با این عوامل عینی و مؤلفه‌های ذهنی مبادرت به تدوین اصول و اهداف و تعیین چارچوب سیاست خارجی خود می‌نماید که مختص و منحصر به آن کشور (دولت-ملت) است. به عبارتی کشورهای مختلف ارجحیت‌های راهبردی غالب^۱ متفاوتی دارند که در تجارب اولیه کشور ریشه دارد و تا اندازه‌ای تحت تأثیر منش ملی، ویژگی‌ها و خصوصیات شناختی، فرهنگی، سیاسی و فلسفی آن کشور و نخبگان آن قرار دارد. به گونه‌ای که متغیرهای عینی و غیرتاریخی مانند فناوری، قابلیت‌ها و توانایی‌های مادی در درجه دوم اهمیت قرار دارند. (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۴: ۲۰۳) این ادراک و رویکرد به‌نوعی فرهنگ راهبردی یک کشور را نیز شکل می‌دهد که در رویکردهای سیاست امنیتی و خارجی آن نقش اساسی و تعیین‌کننده دارد.

1. predominant

راهبرد و سیاست‌گذاری

واژه استراتژی^۱ که معادل فارسی آن راهبرد است، تعاریف متنوعی دارد. عناصر کلیدی آن ثابت است: راهبرد راهی است که ما را به هدف می‌رساند، مأموریت را محقق می‌سازد و به چشم‌انداز معنا می‌بخشد (حسن بیگی، ۱۳۹۰: ۴۸). راهبرد عبارت است از هنر هدایت جامع قدرت برای کنترل وضعیت‌ها و مناطق به‌منظور کسب اهداف، از این تعریف دیالکتیکی دیدن و کنترل محوری برداشت می‌گردد (انوری و دیگران، ۱۳۹۵: ۱۴۴) در تدوین استراتژی به کارکردهای مختلفی نیاز است که به مقتضای آن باید ساختارهای مناسب ایجاد کرد. به نظر کلارسون، در تدوین استراتژی واحد باید به موارد زیر توجه کرد: شناسایی تغییرات داخلی و محیطی، تعیین اهمیت تغییرات، ارزیابی سیاست‌های فعلی نظام، تعیین روند آتی تحولات، مدل‌سازی مفهومی برای ارزیابی داده‌های خام، تعیین نتایج بدیل، جهت‌گیری کلی نظام در قالب استراتژی جامع ملی (سیف زاده، ۱۳۷۸، ۲۸۵).

همسوسازی^۲

دانشنامه «وبستر» مفهوم همسویی را به‌طور کلی، به معنای نوعی تطابق، هم‌راستایی و هم‌سنجی در رفتارها، قوانین، نگرش‌ها جهت‌گیری‌ها می‌داند که می‌تواند در مورد پدیده‌های مختلف به کار رود. (Webster's College Dictionary) یکی از این موارد مصداقی، همسویی در سیاست خارجی است که مدعای ما در این پژوهش می‌باشد فرهنگ لغات «لانگمن» نیز واژه همسویی را به‌عنوان ترتیب دادن چیزها به گونه‌ای که در یک خط و اینکه به‌صورت موازی با یکدیگر قرار گیرند تعریف کرده است. (فروزنده و احمدی، ۱۳۹۳: ۷) غالباً در عرصه نظام بین‌الملل کنونی، سیاست همسو شدن میان کشورها بر اساس دغدغه‌ها و نگرانی‌های مشترک خارجی آنها صورت می‌گیرد، هرچند ممکن است این بازیگران دارای تعارضات و اختلافات شدید سیاسی، ژئوپلیتیکی و ایدئولوژیکی در روابط دوجانبه داشته باشند. علی‌رغم این مدل شایع همسویی، نوع دیگری از این رفتار نیز وجود دارد که بیشتر مبتنی بر محرک‌ها و انگیزه‌های خودجوش داخلی است. این نوع همسویی در بین کشورهای رواج پیدا می‌کند که دارای بیشترین زمینه‌ها، الگوها و رفتارهای متجانس سیاسی، اقتصادی، فرهنگی

1. Strategy
2. conformity

و... داخلی هستند نه اینکه صرفاً بر مبنای تهدیدات و نگرانی‌های مشترک خارجی دست به همسویی بزنند. (ملکی، ۱۳۹۸) این وضعیت در روابط ایران و جمهوری آذربایجان زمینه‌وندی بالایی دارد هرچند که در فضای کارکردگرایی، با مشکل مواجه بوده است.

متغیرهای مؤثر در تصمیم‌گیری سیاست خارجی

جیمز روزنا سیاست خارجی را با سه بخش کلی یا مفاهیم سه‌گانه؛ «سیاست خارجی به‌مثابه مجموعه جهت‌گیری‌ها» سیاست خارجی به‌عنوان تعهدات و برنامه‌ها برای اقدام و «سیاست خارجی به‌عنوان شکل رفتاری» مورد بررسی قرار می‌دهد. جوهره سیاست خارجی کنترل محیط خارجی است، چه به‌صورت حفظ امور مطلوب یا تغییر امور نامطلوب در این محیط و یا به‌صورت حفظ انطباق ضروری کشور در حدودی مقبول. (فرانکل، ۱۳۷۶: ۹۹) در تحلیل سیاست خارجی سیستم جامع و عمومی آزمون‌پذیری وجود ندارد و از تئوری‌های عمومی و قابل‌تعمیم تبعیت نمی‌شود به‌طور کلی تلاش‌های مربوط به تحلیل و تبیین سیاست خارجی را می‌توان از لحاظ متدولوژیک تحت سه رهیافت زیر طبقه‌بندی نمود؛

رهیافت کلان؛ طرفداران این رهیافت با تکیه بر "سطح نظام بین‌الملل" بر این مدعا پا می‌فشارند که شاخصه رفتار کشورها تابع خروجی حاصل از شکل‌گیری در سطح کلان نظام است. (سیف زاده، ۱۳۷۵ ش: ۲۹۶)

رهیافت خرد؛ چگونه ماهیت داخلی واحدهای سیاسی بر رفتار و اقدامات خارجی آنها تأثیر می‌گذارد. (مشیرزاده، ۱۳۸۴) نویسندگان در این رهیافت معتقدند که تفاوت رفتار خارجی دولت‌ها منبعث از تاریخ، فرهنگ ملی، ایدئولوژی شخصیت تصمیم‌گیرندگان تعصبات، باورها و مقتضیات داخلی کشور می‌باشد. نظریه پردازان رهیافت خرد معتقدند که رفتار سیاست خارجی کشورها عمدتاً تابعی از عوامل و عناصر داخلی است پیروان رهیافت متدولوژیک خرد به دو گروه عینی گرا و ذهنی گرا تقسیم می‌شوند. (سیف، زاده، همان: ۳۰۱)

رهیافت پیوستگی در سیاست خارجی؛ طرفداران این رهیافت درصدد تلفیق هر دو سطح تحلیل خرد و کلان جهت تحلیل سیاست خارجی می‌باشند. از دیدگاه جیمز روزنا مجموعه‌ای از فرایندهای سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و روانشناسی بر رفتار سیاست خارجی دولت‌ها تأثیر می‌گذارد این تأثیرات در جهت ایجاد محدودیت و یا افزایش توانمندی رفتار کنشگران می‌باشد

اما چگونگی چرایی و شرایط این تأثیرگذاری مشخص نیست. (Roseanu: ۱۹۷۱, ۹۶) در کل روزنا معتقد است که قبل از اتخاذ یک تصمیم و یک جهت‌گیری مشخص در عرصه سیاست‌گذاری خارجی، عوامل متعدد دخیل هستند که در نوع و جهت‌گیری آن کشور تأثیر دارند. این عوامل در چهار سطح (ارضی، منزلتی، انسانی و غیرانسانی) قرار دارند که در درون این سطوح متغیرهای مهمی قرار دارند که پنج متغیر اصلی عبارت‌اند از: متغیر فردی، متغیر نقش، متغیر دیوانسالارانه، متغیر ملی و متغیر نظام‌گرایانه-سستمی می‌باشد. (ibid) یکی از کشورهایی که می‌توان سیاست خارجی آن را بر اساس مدل پیش‌تنوری روزنا تحلیل کرد، جمهوری آذربایجان می‌باشد. البته باید توجه داشت که در کشورهایی که دموکراسی رشد مناسبی نداشته باشد در آن صورت نقش «فرد» نسبت به سایر عوامل و متغیرها، مهم و قابل توجه می‌باشد (سلیمانی، ۱۳۹۵: ۶۴۰). در رویکرد سیاست خارجی آذربایجان همه متغیرهای مدل پیش‌تنوری روزنا به نحو بارزی دیده می‌شوند. به همین جهت در ماهیت‌شناسی رویکرد و تصمیم‌گیری سیاست خارجی این کشور علاوه بر بهره‌مندی از قالب‌های پنج‌گانه روزنا، در فضای راهبرد نویسی نیز، چارچوب‌های نظری روزنا قابل اعمال می‌باشد.

پیشینه پژوهش

بررسی و ارزیابی‌های صورت گرفته از پژوهش‌های مختلفی که پیرامون «روابط ایران و جمهوری آذربایجان» در قالب‌های مقاله علمی-پژوهشی، کتاب و رساله‌های دکتری در ایران، جمهوری آذربایجان و سایر کشورها تألیف شده است، جمع‌بندی محتوای آنها را می‌توان در سه محور دسته‌بندی کرد.^۱

نخست، متونی که با ماهیت توصیفی به عوامل همگرایی و واگرایی بین دو کشور پرداخته‌اند و منابع تنش را مورد بررسی قرار داده است اما معمولاً راهکار و راهبردهای اصولی و علمی مبتنی بر واقعیت صحنه، برای حل تنش‌ها و تقویت همگرایی‌ها ارائه نشده است.

۱. این دسته‌بندی، برگرفته از رساله دکتری نگارنده مقاله با عنوان «راهبردهای همسوساز سیاست خارجی جمهوری آذربایجان، در قبال ج.ا.ایران» در دانشگاه جامع امام حسین^(ع) در رشته مطالعات منطقه‌ای بوده است که نتیجه بررسی چندین رساله دکتری، ده‌ها مقاله علمی و پژوهشی و کتاب ایرانی و خارجی صورت گرفته است.

دوم، بخشی از پژوهش‌ها نیز در آذربایجان و ایران با ماهیت عملیات روانی تألیف شده است. این نوع مقالات بر مبنای انکار هویت ملی طرفین و بر بستر بسط انگاره‌های «تهدید» تألیف شده است. این رویکرد در جمهوری آذربایجان توسط جریان‌های قوم‌گرا، غرب‌گرا و در ایران نیز توسط جریان‌های باستان‌گرا «ایران‌شهری‌ها» و نویسندگان متمایل به کانون‌های ارمنی حمایت می‌گردد. دسته سوم از پژوهش‌ها نیز که توسط نویسندگان خارجی تألیف شده است، با رویکرد مغرضانه درصدد تئوریزه کردن تعارضات هویتی و ژئوپلیتیکی بین دو کشور برآمدند. این رویکرد توسط نویسندگان متمایل به صهیونیست‌ها و آمریکایی‌ها بیشتر دیده می‌شود.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از نوع تحقیقات کاربردی- توسعه‌ای است. روش پژوهش این مقاله از استراتژی پژوهشی کیفی (تحلیل مضمون) بهره‌برده است. مراحل تحلیل مضمون؛ آشنا شدن با داده‌ها، ایجاد کدهای اولیه و کدگذاری، جست‌وجو و شناخت مضامین، ترسیم شبکه مضامین، تحلیل شبکه مضامین، تدوین گزارش می‌باشد (Hecker Jörg. Neringa Kalpokas:2023). جمعیت نمونه و جامعه آماری برای مصاحبه و پنل نخبگی این پژوهش، ۳۳ نفر به صورت هدفمند و عمدی انتخاب شده است. اعتباربخشی یافته‌های تحقیق نیز از طریق کفایت و اشباع نظری و اشباع داده صورت گرفته است. اشباع نظری نقطه‌ای در تحقیقات کیفی است که نشان‌دهنده کفایت داده‌های گردآوری‌شده جهت تحلیل و ارائه گزارش نهایی است. بخش راهبرد نویسی و اعتبارسنجی شاخص‌های تصمیم‌گیری نیز با آراء نخبگانی با روش دلفی انجام پذیرفته است.

سؤال‌های پژوهش

۱. انگاره‌های تنش‌ی درسیاست خارجی جمهوری آذربایجان در قبال ج.ا.ایران کدام است؟
۲. راهبردهای همسوساز سیاست خارجی جمهوری آذربایجان در قبال ایران کدام‌اند؟

یافته‌های پژوهش

در این تحقیق که بررسی مقالات و اسناد، پایه اکتشافی آن را تشکیل می‌دهد، مصاحبه و پنل نخبگی، وزن قابل توجهی دارد، یافته‌های تحقیق در سه زمینه دستاورد محسوب می‌شود: نخست

اینکه وزن عوامل و شرایط مؤثر و پایدار در رویکرد سیاست خارجی جمهوری آذربایجان احصا شد، به دلیل حجم بالا، جزئیات و جدول در این مقاله آورده نشده است اما نتیجه آن در نمودار شماره ۱ آورده شده است.

دو اینکه در قالب تم اصلی، تم فرعی و کدهای اولیه (مفهومی) منابع تنش بین دو کشور از منظرهای طرفین احصا و در قالب نمودار شماره ۲ به نمایش گذاشته شده است. سوم این است که با روش دلفی تا رسیدن به اشباع نظری، راهبردهای همسوساز سیاست خارجی آذربایجان در قبال ج.ا.ایران در حوزه‌های مختلف مشخص و تدوین گردیده است.

مؤلفه‌های مؤثر در راهبرد سیاست خارجی آذربایجان

سیاست خارجی جمهوری آذربایجان از بدو استقلال، بین روسیه و غرب، برای انتخاب راهبردی تحت فشار قرار گرفته بود (Makili-Aliyev, 2013) آشوب‌های سیاسی سال‌های اول استقلال نیز که منجر به تغییر چند رئیس‌جمهور گردید در نتیجه این رقابت‌ها بود (Kechichian 2008pp:24-29) اما این کشور از سال ۱۹۹۴ م یعنی با روی کار آمدن حیدر علی‌اف رئیس‌جمهور وقت، دکترین موازنه و متوازن‌سازی را در سیاست خارجی، در دستور کار قرار داد تا اینکه موفق شد، کشور به میدان منازعه، تصفیه و هماورد طلبی قدرت‌ها و بازیگران بین‌المللی قرار نگیرد. (Mammadov:2017) با این رویکرد، در مدار سیاست خارجی آذربایجان، برای هر بازیگر مهم، متناسب با وزن و اهمیت آن، جایگاهی تعریف شده است. (نورانی، ۱۴۰۳: ۷) طبق این سیاست، آذربایجان از یک سو رابطه سنتی خود با روسیه و کشورهای مستقل همسود را حفظ کرده و با چین و آسیای جنوب شرقی روابط سیاسی و اقتصادی خود را گسترش می‌دهد و از سوی دیگر با جهان غرب شامل آمریکا، اروپا و کانادا روابط رو به رشدی دارد. در سطح منطقه‌ای نیز هم با ترکیه، عربستان سعودی، امارات متحده عربی و رژیم صهیونیستی در جبهه هم‌پیمانی با غرب و هم با ایران در محور روسیه - چین رابطه دارد. افزون بر این‌ها، جمهوری آذربایجان با سایر کشورهای عربی و پاکستان هم رابطه خوبی دارد.

یکی از کارهای ویتربینی در سیاست خارجی جمهوری آذربایجان زمانی بود که این کشور از سال ۲۰۱۹ تا ۲۰۲۳ م ریاست جنبش عدم تعهد را برعهده گرفت. در این دوره با کواچرفیت‌های این سازمان در راستای اهداف سیاست خارجی خود فرصت‌سازی کرد و نشان داد این کشور یاد

گرفته است که در فضای متوازن سازی از ظرفیت های متنوع و متفاوت بین المللی چگونه بهره مند شود. (Chiragov2024) البته بعد از آزادسازی قره باغ در ۲۰۲۳ م، جریان غرب به حمایت از مواضع ارمنستان ظاهر شدند و این موضوع روابط طرفین را تا حدودی تشیی کرده است. (فروتن ۹ دی ماه ۱۴۰۱) در کل می توان گفت که راهبردهای سیاست خارجی جمهوری آذربایجان از دو مؤلفه کلان؛ ژئوپلیتیکی و فرهنگ راهبردی-امنیتی متأثر می باشد. (Essen: 2023) در هر کدام از دو مؤلفه گفته شده، به عنوان تم اصلی در تحلیل سیاست خارجی جمهوری آذربایجان مورد توجه بوده است که در ذیل آن، تم های فرعی لازم را دارند. در تم مربوط به عوامل ژئوپلیتیکی، مؤلفه هایی مانند؛ برون بوم بودن بخشی از سرزمین جمهوری آذربایجان (نخجوان)، مناقشه قره باغ و اشغال شدن ۲۰ درصد اراضی از سال ۱۹۹۳ تا جنگ دوم قره باغ ۲۰۲۰، قرار گرفتن در مجاورت قدرت های مدعی روسیه و (ایران) انرژی و ترانزیت آن - حداکثر سازی ظرفیت های انرژی در سیاست خارجی-امنیتی، مؤلفه های بسیار مهم شناخته شده است. در تم مربوط به فرهنگ راهبردی نیز مؤلفه هایی مانند؛ ایجاد امنیت پایدار برای عدم تکرار پدیده اشغال، ثبات سیاسی برای جلوگیری از آشوب های سیاسی سال های اول استقلال، بهره مندی از ظرفیت های قدرت های جهانی بدون پیوستن به ساختارهای امنیتی روسی و یا ناتو، تلاش برای ایجاد ساختارهای منطقه ای مبتنی بر هویت های قومی (سازمان کشورهای ترک زبان) و در نهایت پرهیز از قرار گرفتن در منازعه و جدل ژئوپلیتیکی قدرت های جهانی با درس گرفتن از حوادث گرجستان و اوکراین می باشد. (Mammadov 2022)

نمودار مربوط به عوامل و شرایط مؤثر در راهبرد و رویکرد سیاست خارجی برگرفته از یک جدول مفصل از مصاحبه هاست. این جدول با سه بخش «تم اصلی» «تم فرعی» و «مفهوم و کدهای تکراری و مورد قبول اکثریت» به عنوان عوامل و شرایط مؤثر و پایدار درج گردید و نتیجه در قالب نمودار شماره ۱ ترسیم شده است.

نمودار ۱. عوامل و شرایط مؤثر در تصمیم‌گیری سیاست خارجی آذربایجان

متغیرهای مؤثر در تصمیم‌گیری سیاست خارجی جمهوری آذربایجان-مبنتی برالگوی جیمز روزنا

محیط تصمیم‌گیری سیاست خارجی جمهوری آذربایجان را می‌توان در قالب ۵ متغیر جیمز روزنا به قرار ذیل تحلیل کرد:

۱- فردی؛ نظام سیاسی جمهوری آذربایجان، برابر قانون اساسی، بر اساس سیستم جمهوری ریاستی مبتنی بر تفکیک قوا و دولتی سکولار تعریف شده اما در عمل قدرت در دست قوه مجریه و شخص رئیس‌جمهور است. (واحدی: ۱۳۹۹) بخصوص پس از پیروزی در جنگ ۴۴ روزه قره‌باغ و در دوران «پسامناقشه»^۱، کاریزمای الهام علی‌اف، بیش‌ازپیش تقویت شده است؛ و نقش و نظر رئیس‌جمهور در سیاست خارجی جایگاه نخست را دارد.

۲- نقش؛ سیاست خارجی جمهوری آذربایجان رویکردی محافظه‌کارانه مبتنی بر حفظ رابطه با غرب و شرق و متحدین منطقه‌ای آن دو دارد که آن را «سیاست خارجی متوازن»^۲ توصیف می‌کند. در کل هویت دینی، قومی ترک، سکولار در پیوست با هویت قفقازی-اوراسیایی نقش کارکردی خود را در نظام تصمیم‌گیری سیاست خارجی نشان می‌دهد.

۳- حکومت؛ منظور نهادهایی است که در تصمیم‌گیری سیاست خارجی تأثیرگذار هستند. علاوه بر رئیس‌جمهور و وزارت خارجه، سایر نهادها و وزارتخانه‌ها از جمله؛ نهادهای امنیتی،

1. Post-conflict
2. Balanced Foreign Policy

دفاعی، پارلمان و... در تصمیم سازی و تصمیم گیری سیاست خارجی نقش دارند (شیرازی و ملا قدیمی؛ ۱۳۸۷ صص ۶۱-۶۶) در این بین دستگاه‌های امنیتی نقش بارزی دارند.

۴- جامعه ملی و فرهنگ استراتژیک؛ جامعه جمهوری آذربایجان در بدو استقلال، بحران چندلایه داخلی و خارجی را با تمام وجود لمس کرده است. به همین جهت «امنیت پایدار» اولی‌ترین مطالبات ملی و جامعه مدنی این کشور محسوب می‌شود و الگوی دوستی و دشمنی این ملت بر مبنی برخورد بازیگران با مقوله امنیت ملی ارزیابی می‌شود. (Misir oğlu Nəsibov) از منظر جامعه ملی آذربایجان، یکی از مهم‌ترین کار ویژه‌های سیاست خارجی، تولید و دریافت خدمات امنیتی از مناسبات بین‌المللی این کشور است.

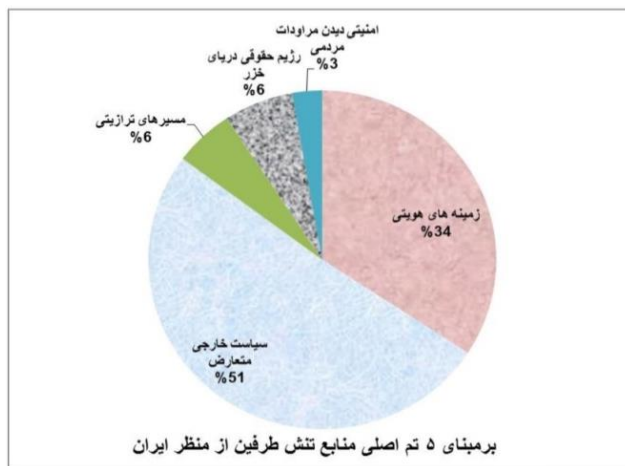
۵- سیستمی؛ با وجود تلاش‌های جمهوری آذربایجان برای «استقلال استراتژیک»، تحت عنوان «سیاست متوازن» سیاست خارجی این کشور متأثر از ساخت و سیستم بین‌المللی می‌باشد. سیاست امنیتی آذربایجان نمی‌تواند روسیه را به‌عنوان قدرت ژئوپلیتیک نادیده بگیرد و همچنین وابستگی اقتصادی به اروپا نیز همین اهمیت را دارد. با این اوصاف تحولات سیستمی، بخشی از چالش‌ها و فرصت‌های سیاست خارجی جمهوری آذربایجان شکل می‌دهد. مثلاً جنگ اوکراین حاوی فرصت و رژیم تحریم علیه ایران حاوی چالش در همکاری اقتصادی-بانکی تهران-باکو محسوب می‌شود. با این اوصاف چنین می‌توان گفت که در نظام تصمیم‌گیری سیاست خارجی جمهوری آذربایجان هر کدام از عناصر و متغیرهای پیش‌گفته تأثیرات خود را دارد و در تحلیل سیاست خارجی و همچنین در فضای راهبرد نویسی کارکرد این متغیرها نمی‌تواند نادیده گرفته شود.

روابط جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان

با وجود عوامل و شرایط همگرا ساز در مناسبات دو کشور، سطح روابط با ظرفیت‌های موجود بسیار فاصله دارد و ماهیت روابط دوجانبه به‌نوعی امنیتی سازی شده است و بخصوص عرصه هویت به دلایل امنیتی شدگی، «بی‌اعتمادی» به دال مرکزی روابط دو کشور تبدیل شده است. (Nassibli: 1999) دلایل مختلفی در ایجاد فضای ناهم‌سویی بین دو کشور وجود دارد. از عوامل داخلی تا سیستم بین‌المللی را می‌توان برشمرد (Roubanis June 6, 2024) با بررسی‌های صورت گرفته، منابع تنش و مؤلفه‌های ناهم‌سوز از منظر طرفین احصا و نتیجه آن در نمودار شماره ۲ و ۳ نمایش داده شده است.

عوامل و انگاره‌های ناهم‌سوساز از منظر ج.ا.ایران

- تفسیر قومیتی از هویت ملی جمهوری آذربایجان که می‌تواند تأثیرات سلبی بر محیط قومی ایران داشته باشد؛
- وارد کردن رژیم صهیونیستی به مدار سیاست خارجی و مشارکت راهبردی با این رژیم؛
- مسائل حقوقی و امنیتی دریای خزر؛
- نگرانی از قالب‌بندی روابط جمهوری آذربایجان با ترکیه در مفهوم‌بندی ژئوپلیتیک قومی یک ملت- دو دولت
- نارضایتی از الگوی نظام سیاسی سکولار جمهوری آذربایجان؛

نمودار ۲. بر مبنای ۵ تم اصلی منابع تنش طرفین از منظر ایران

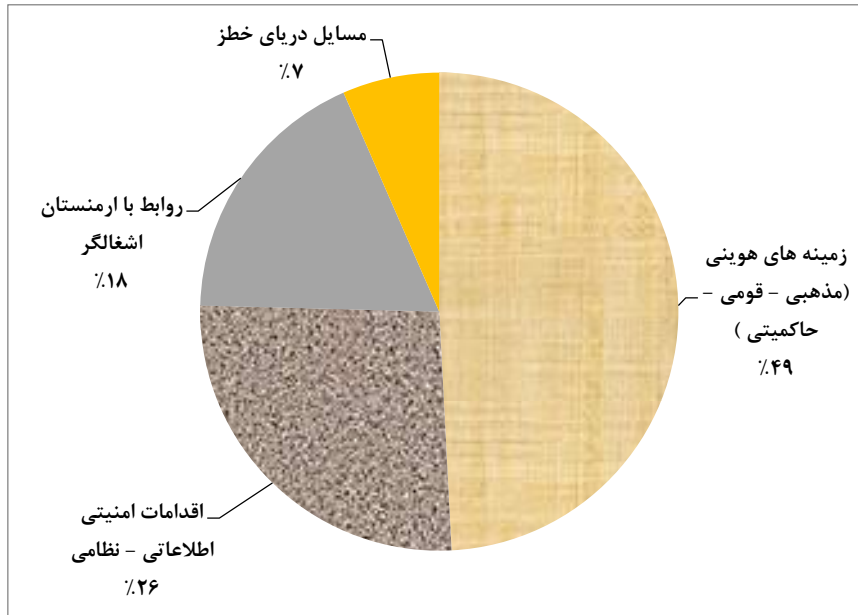
در توضیح و تبیین نمودار شماره ۲، منابع تنش از منظر جمهوری اسلامی ایران، بعد از بررسی‌های مختلف و مصاحبه و پندل نخبگی و مطالعات اکتشافی. در تم اصلی، به ۵ عرصه به‌عنوان منابع تنش از نگاه ایران اشاره شده است؛ عرصه هویتی، عرصه سیاست خارجی متعارض، ژئوپلیتیک ترانزیتی، رژیم حقوقی دریای خزر و ایران هراسی برای کاستن از ارتباطات مردمی. هر کدام از موارد ذکر شده تم اصلی، به تم‌های فرعی نیز تقسیم می‌شوند؛ مثلاً، تم‌های فرعی عرصه هویتی را می‌توان در «تفسیر قومیتی از هویت ملی»، «تأکید بر هویت سکولاریسم نظام سیاسی و فرعی انگاشتن هویت دینی در نظام سیاسی»، امنیتی سازی هویت ایران گراهای مذهبی، نام برد.

تم‌های فرعی در عرصه سیاست خارجی نیز، با موضوعاتی مانند؛ اجازه به بسط حضور و نفوذ رژیم صهیونیستی در یک کشور مسلمان و شیعه، اتحاد راهبردی با ترکیه با محوریت بخشی به هویت قومی، توجه به غرب و به‌خصوص اتحادیه اروپا در پارادایم فرهنگی و سیاسی و تعریف سطحی از همکاری با ناتو و آمریکا در محیط امنیتی خاص، شناخته‌شده است. در ژئوپلیتیک «ترانزیتی» نیز که یکی از عرصه‌های تنش ج.ا.ایران با جمهوری آذربایجان می‌باشد؛ به تم‌های فرعی مانند، رهگذر سیونیک (کریدور زنگه زور) و یا مسیر ترانزیتی انرژی در پروژه‌های مختلف به جایگاه ایران بی‌توجهی شده است. در عرصه دریای خزر نیز به تم‌های فرعی؛ رژیم حقوقی دریای خزر، بی‌توجهی به «اصل انصاف» در تعیین حدود دریای خزر اشاره می‌شود؛ و در نهایت سیاست‌های ایران هراسی دولت جمهوری آذربایجان نیز در قالب‌های هویتی و امنیتی به تم‌های فرعی خود تقسیم شده است. در نتیجه بررسی‌های اسنادی، مصاحبه‌ای و پنل نخبگی، ۱۰۳ مورد مصادیق و مفاهیم کلیدی احصا شد. این مفاهیم به دلیل تکرار و تبیین و تأیید، نخبگان ماهیت نظری قابل‌تکامل تبدیل شده است. با توجه به محدودیت صفحات، محتوای کلی جدول در نمودار شماره ۲ آورده شده است.

انگاره‌های تنشی از منظر جمهوری آذربایجان

از منظر جمهوری آذربایجان نیز عوامل مختلفی در توسعه روابط باکو-تهران نقش سلبی داشته است؛ که به مهم‌ترین آن اشاره می‌گردد. (musavat.com/news_1092337.html)، (2021: imanzade)

- حمایت ایران از اسلام‌گرایی سیاسی برای سرنگونی حکومت سکولار آذربایجان؛
- ارائه خدمات به ارمنستان برای حفظ موازنه در مقابل جمهوری آذربایجان؛
- اقدامات اطلاعاتی-امنیتی در جمهوری آذربایجان
- نمایش قدرت نظامی ایران در ممانعت از عملیاتی شدن رهگذر سیونیک (کریدور زنگزور)؛

نمودار ۳. منابع تنش طرفین از منظر جمهوری آذربایجان بر مبنای ۶۱ کد مفهومی

توضیحات نمودار شماره ۳

در بررسی و احصاء منابع تنش بین ایران و جمهوری آذربایجان از نگاه جمهوری آذربایجان، علاوه بر مصاحبه با نخبگان ایرانی و پنل نخبگی، سعی شده است که به تحلیل‌های نخبگان و صاحب‌نظران آکادمیک و دولتی جمهوری آذربایجان نیز رجوع فراگیر انجام شود. با توجه به اینکه امکان مصاحبه لازم با نخبگان جمهوری آذربایجان محدود بود، برای جبران این کاستی، از طریق آرشیو شبکه یوتیوب، مصاحبه، مناظره و تحلیل، ده‌ها نشست تخصصی نخبگان آکادمیک و دولتی جمهوری آذربایجان در مورد روابط ایران - آذربایجان مورد بررسی دقیق و تحلیل محتوا و مضمون قرار گیرد و همچنین ده‌ها مقاله که در نشریات جمهوری آذربایجان در این مورد نگاشته شده است مطالعه و مؤلفه‌های که تکرارپذیری بالایی داشته به‌عنوان تم اصلی، تم فرعی و همچنین مفهوم و مصادیق عینی - ذهنی انتخاب گردید. در این قسمت چهارتم اصلی با عناوین؛

مسائل هویتی، اقدامات امنیتی-اطلاعاتی و نظامی ایران، روابط ایران با ارمنستان و همچنین مسائل دریای خزر به عنوان منبع تنش از نگاه آذری‌ها مورد تأیید اکثریت قرار گرفته است. در ذیل به توضیح مفهومی این چهارتم اصلی و زیرمجموعه‌های فرعی و مفاهیم و مصادیق تکراری اشاره می‌شود؛ در زمینه تم اصلی نخست، «هویتی»؛ تم‌های فرعی مذهبی، قومی و هویت ملی محوریت پیدا کرده است. در رویکرد مذهبی، نگرانی جمهوری آذربایجان بر این است که ج.ا.ایران با حمایت از اسلام‌گرایان شیعی-انقلابی به نوعی علیه امنیت دولت سکولار آذربایجان جریان سازی می‌کند. تم فرعی دوم در حوزه هویتی، مربوط به مساله قومی تالش‌ها است و حمایت ایران از تحركات قومی تالش‌ها مورد توجه امنیتی جمهوری آذربایجان قرار گرفته است حتی آذری‌ها معتقدند که بخش عظیمی از طلبه‌های آذربایجانی که به حوزه‌های علمیه ایران جذب شده‌اند ریشه تالشی داشته است... تم سوم فرعی در حوزه هویتی، نیز مربوط به تحقیر و انکار هویت ملی آذربایجانی است.

تم اصلی دوم مربوط به تنش با ایران از منظر جمهوری آذربایجان، در حوزه نهضتی-امنیتی، نظامی و جرائم سازمان یافته می‌باشد. تم اصلی سوم مربوط به نوع روابط ایران با ارمنستان که در قالب تم‌های فرعی، خدمات راهبردی ایران به ارمنستان و همچنین ارامنه ایران تقسیم شده است. تم اصلی چهارم نیز مربوط به مسائل دریای خزر بوده است. در مجموع ۶۱ کد مفهومی در روابط دو کشور از منظر آذری‌ها احصا شده که وزن آنها به تفکیک در نمودار شماره ۳ نشان داده شده است.

راهبردهای همسوساز سیاست خارجی جمهوری آذربایجان با ایران

لازم به ذکر است که در ارائه راهبردهای همسوساز، اولویت بر موضوعاتی گذاشته شده است که ماهیت تنش‌ها داشته و دارد و سپس سایر موضوعات و محورهایی که قابلیت هم‌افزایی و همسوسازی دارد مورد تأکید قرار گرفته است.

جدول ۱. راهبردها و راه کارهای همسوساز در عرصه هویتی

<p>• توجه به حساسیت‌های امنیتی جمهوری آذربایجان نسبت به جریان‌های اسلام‌گرای سیاسی • بسط فرهنگی مذهب شیعه و دین‌گرایی تمدنی-فرهنگی • عدم تعارض بین دین‌گرایی با هویت ملی و قومی آذربایجان • برجسته‌سازی مؤلفه‌های مذهبی در حمایت ج.ا.ایران از مواضع جمهوری آذربایجان • پرهیز از تقابل سازی آئین‌های مذهبی با سیاست رسمی دولت (معمولاً در آئین‌های مذهبی، دولت فعلی، طاغوتی معرفی می‌شود) • عدم دامن زدن به تمایزات مذهبی شیعه-سنی در جمهوری آذربایجان • ایجاد شبکه از نهاد های مذهبی-غیر سیاسی- حتی مجوز دار در مورد برگزاری آئین‌های مذهبی-دینی (مانند، انجمن خادمین مساجد) • پرهیز از بهره‌مندی از ظرفیت دین‌داران جمهوری آذربایجان در اقدامات امنیتی-سیاسی • حمایت از سیاست مسجد سازی دولت آذربایجان و رونق زیارتگاه‌های شیعی • آموزش زبان فارسی به جامعه قومی تالش‌ها. • ارتباط فرهنگی و رسمی با هنرمندان و نخبگان علمی و ادبی تالش‌های جمهوری آذربایجان • پرهیز از سیاسی کردن مطالبات قومی تالش‌ها (به دلیل ظرفیت پائین اجتماعی برای جنبش سازی) • ایجاد یک جامعه طرفدار تمدن ایرانی بین تالش‌ها</p>	<p>عرصه هویتی (آسیب‌پذیری آذربایجان) دینی-مذهبی جریان و احزاب اسلام‌گرا بسط و توسعه هویت شیعی روحانیون و طلبه‌های آذربایجانی تحصیل کرده در ج.ا.ایران مساله تالش‌های آذربایجان و اتهام حمایت ایران از تجزیه‌طلبی تالشی</p>
<p>• توجه به مطالبات فرهنگی-زبانی اقوام آذری ایران در چارچوب ظرفیت‌های قانون اساسی-اصل ۱۵- • تقویت هویت ملی در مناطق آذری نشین ایران • نمادسازی آئین‌های مذهبی در مناطق آذری ایران-جمعیت پیشرو در آئین‌های مذهبی • میدان دادن به فعالیت احزاب سراسری و اصلاح‌طلب در مناطق آذری ایران • تقویت رسانه استانی از جمله شبکه تلویزیونی استانی و تولید فیلم‌های وحدت‌آفرین به زبان ترکی آذری • برای رقابت با رسانه‌های ترکیه و جمهوری آذربایجان در مناطق آذری نشین ایران • توجه رسانه‌های ملی ج.ا.ایران به هویت اقوام ایرانی به‌خصوص به فرهنگ شفاهی ترک‌های آذری که مطالبات فرهنگی جدی دارند. • توسعه همکاری فرهنگی با جمهوری آذربایجان به‌خصوص در بازخوانی تاریخ، تولید فیلم‌های مشترک با ماهیت همبستگی تاریخی، • اقتناع جمهوری آذربایجان برای ایجاد تغییرات در کتاب‌های درسی تاریخ که در دوره شوروی تدوین شده است. • برگزاری همایش‌های مشترک بین دو کشور در مورد شخصیت‌های ادبی و تاریخی از جمله در مورد؛ نظامی گنجوی، شهریار و... • پرهیز از غیریت سازی فرهنگ آذری-ایرانی و یا آذری-فارسی و تأکید بر هم تکمیلی فرهنگی بین دو کشور شکل‌گیری جامعه مدنی سایبری فعال بین جامعه فرهنگی-هنری ایران و جمهوری آذربایجان</p>	<p>مساله قوم‌گرایی آذری ایرانی-خارج کردن آن از ابزار سیاست خارجی جمهوری آذربایجان</p>

ادامه جدول ۱. راهبردها و راه کارهای همسوساز در عرصه هویتی

<p>• پر کردن خلا شناختی بین جامعه فکری و نخبگی ایران و آذربایجان نسبت به ظرفیت‌های فرهنگی همدیگر بسط اندیشه ایران تمدنی به‌جای ایران قومی (آریاگرایی)</p> <p>• کنترل شبکه‌های باستان‌گرا در ایران که «پرانشهری» نامیده می‌شوند و مخالف تنوع قومیتی در کشور هستند.</p>	
<p>• پرهیز از قرائت متعارض در محیط هویت ملی دو کشور</p> <p>• تأکید بر موضوعات و مؤلفه‌های تکمیل‌کننده به‌جای تقابل‌گرا</p> <p>• برگزاری همایش‌های مشترک در مورد شخصیت‌های ملی دو کشور از جمله نظامی، شهریار</p> <p>• برجسته‌سازی شخصیت تاریخی شاه اسماعیل بین دو کشور و ساختن فیلم بر مبنای شخصیت صفویان و شاه اسماعیل صفوی</p> <p>• ثبت مشترک دستاوردهای تاریخی دو ملت در تهادای فرهنگی بین‌المللی</p> <p>• تعریف بسیط از هویت ایرانی به‌جای تقلیل آن به دوره تاریخی خاص و یا زبان فارسی.</p> <p>• برجسته‌سازی نقش علمای آذری در بسط تشیع در منطقه</p> <p>• شناسایی قرابت‌های هویت ملی آذربایجان با ایران و بسط مفهومی و ادراکی آن - به‌جای انکار هویت ملی آذربایجان</p>	<p>خروج از قرائت دگرسازی هویتی بین ایران و آذربایجان همسوسازی قرائت تاریخی به‌جای تعارض سازی</p>

توضیح جدول ۱ مربوط به همسویی

با توجه به اینکه مهم‌ترین منبع و محور تنش بین دو کشور در عرصه «هویتی» و «قرائت هویتی» می‌باشد به همین جهت در عرصه ارائه راهبرد برای «همسوسازی» نیز باید توجه لازم و کافی به این عرصه صورت بگیرد. با این اوصاف در پیشنهادات راهبردی در عرصه هویتی چندین محور مورد «تأکید» و «تکرار» واقع گردیده است. این محورها عبارت‌اند از؛

۱- جمهوری آذربایجان جریان اسلام‌گرایی سیاسی را تهدید امنیت ملی قلمداد می‌کند و معتقد است که تقویت اسلام‌گرایی سیاسی، سرنگونی حکومت سکولار جمهوری آذربایجان را به دنبال خواهد داشت. با این اوصاف، در راهبرد همسوساز، ج.ا.ایران نباید مستقیم خود را درگیر حمایت از اسلام‌گرایان سیاسی و انقلابی در آذربایجان نماید. اول اینکه این جریان، قدرت لازم برای «دولت‌سازی» را ندارند و از سوی دیگر فشارهای امنیتی دولت آذربایجان بر جریان‌های اسلام‌گرا با اتهام جاسوسی برای ایران و یا ستون پنجم نامیدن آنها افزایش می‌یابد. لازم به ذکر است که مذهب شیعه در آذربایجان، دارایی راهبردی ج.ا.ایران در قفقاز محسوب می‌شود. تقویت و پالایش هویت مذهبی به‌تنهایی،

منافع ایران را در آذربایجان تأمین می‌کند اما سیاسی - امنیتی کردن آن، ضربه به روندهای طبیعی هویت‌گرایی مذهبی این کشور وارد می‌کند.

۲- موضوع دیگری در عرصه تنش هویتی، مربوط به مسائل قومی استان‌های ترک‌نشین ایران می‌باشد. انگاره امنیتی ج.ا.ایران بر این است که جمهوری آذربایجان به صورت غیرمستقیم در برجسته‌سازی هویت قومی ترک‌های آذری ایران نقش ایفاء کرده و به‌نوعی روندهای واگرایی در حوزه قومی را تحریک می‌کند.

در راهبردهای همسوساز و مدیریت مسائل قومی آذری‌های ایران تأکید شده است که دولت‌مداری تمدنی ایران با عمق تاریخی‌اش قادر است مسائل قومی را در چارچوب‌های داخلی مدیریت و آن را از کنترل واحدهای سیاسی بیگانه خارج نماید. یافته‌های این تحقیق را در چند مورد می‌توان برشمرد:

- دولت ج.ا.ایران در چارچوب قانون اساسی به‌خصوص به استناد به ماده ۱۵ قانون اساسی به حقوق فرهنگی و زبانی ترک‌های آذری ایران توجه لازم را داشته باشد و مطالبات فرهنگی زبانی را از دستور کار فعالین هویتی - قومی آذری‌ها خارج کند.

- سیاست ج.ا.ایران نسبت به قوم تالش آذربایجان نیز یکی از منابع تنش بین دو کشور می‌باشد. با این اوصاف ارتباط فرهنگی بین ایران و تالش‌های جمهوری آذربایجان، باید طوری تنظیم گردد که دخالت در امور داخلی آن کشور محسوب نشود.

- انکار هویت ملی نیز باید از سوی هر دو طرف متوقف شود. توصیف بسیط و فراگیر از هویت و تمدن ایرانی نباید طوری تبیین گردد که هویت ملی - حاکمیتی جمهوری آذربایجان نادیده انگاشته شود. ایران تمدنی در تعریف مضیق جغرافیایی نبوده است، ارزش‌های زیستی، فرهنگی ایرانی که در آسیای مرکزی و قفقاز و همچنین در غرب آسیا مصداق‌های غیرقابل انکاری دارد. باید برجسته گردد.

جدول ۲. راهبردها و راهکارهای همسوساز در عرصه سیاست خارجی

<p>. بسط تئوری حاکمیتی سلجوقیان که ایران و ترکیه در قالب یک امپراتوری زیست مشترک داشتند</p> <p>. ایجاد مراکز فکری و اندیشگی مطالعات دینی برای مبارزه با هرگونه تئوری‌های رادیکال در منطقه</p> <p>. تأکید و توجه به شخصیت‌های تاریخی، معنوی و ادبی بین سه کشور</p> <p>. توسعه زبان فارسی در دانشگاه‌های ترکیه، آذربایجان</p> <p>. پرهیز از بازنمایی حوادث تاریخی پرتنش و برجسته‌سازی همگرایی‌های فرهنگی</p> <p>. مقابله با قرائت‌های قومی ترکیه در منطقه و ازجمله در آذربایجان</p> <p>. معرفی کانون‌های قوم‌گرای ترکیه که در نفاق بین ایران و آذربایجان مؤثر بوده‌اند.</p> <p>. نهادینه کردن تمدن‌گرایی بر مبنای دین اسلام به‌جای قوم‌گرایی ترکی در روابط فرهنگی با آذربایجان</p> <p>. ایجاد جریان فرهنگی اسلام‌گرا و مذهب‌گرا که آنتی‌تر خود را قوم‌گرایی معرفی کند.</p> <p>. ایجاد مزیت در دانشگاه‌های ایران برای دانشجویان آذربایجان در رشته‌های مختلف ازجمله پزشکی</p> <p>. برگزاری کمیسیون‌های سه‌جانبه بین ایران، آذربایجان و ترکیه</p> <p>. پرهیز از هر نوع نمایش قدرت نظامی علیه آذربایجان که فرصت‌سازی به نفع ترکیه تمام می‌شود.</p> <p>. انعقاد توافق‌نامه امنیتی با آذربایجان مشابه با توافق‌نامه «شوشا» که بین ترکیه و آذربایجان منعقدشده است</p> <p>. تأکید بر ترتیبات امنیتی منطقه‌ای ۳+۳ و ایجاد فرمول‌های منطقه‌ای برای حل منازعات</p> <p>. تبدیل راه‌آهن جلفا به ترمینال ترانزیتی بین‌المللی با محوریت ایران، آذربایجان، ترکیه و روسیه</p> <p>. برجسته‌سازی نقش ترانزیتی آغنبند به عنوان «کریدور ایرانی قفقاز» سوآپ گازی ترکمنستان از ایران به بازار ترکیه</p>	<p>نوع روابط آذربایجان با ترکیه</p> <p>و تأثیر آن بر عرصه‌های هویتی- فرهنگی</p> <p>(هویتی - دفاعی و ترانزیتی)</p>
<p>. حمایت از جنبش‌های اجتماعی- رسانه‌ای ضد صهیونیستی</p> <p>. آگاه‌سازی جامعه آذربایجان از جنایت‌های رژیم صهیونیستی علیه مسلمانان</p>	<p>رژیم صهیونیستی</p> <p>(تضعیف جایگاه رژیم صهیونیستی در مدار</p>

ادامه جدول ۲. راهبردها و راهکارهای همسوساز در عرصه سیاست خارجی

<p>. بهره‌مندی از ظرفیت جنبش‌های ضد صهیونیستی ترکیه در بسط این گفتمان در جامعه آذربایجان</p> <p>. استفاده از ظرفیت سازمان همکاری اسلامی برای تحت فشار قرار دادن آذربایجان در جهت جلوگیری از بسط توسعه روابط باکو- تل آویو</p> <p>. رصد اطلاعاتی تمام فعالیت‌های اسرائیل در آذربایجان.</p> <p>. ایجاد فشار به نهادهای اسرائیلی که می‌توانند علیه منافع ج.ا.ایران در اقدامی انجام دهد.</p> <p>. ایجاد مزیت در مورد فروش تسلیحات به آذربایجان جهت آلترناتیو سازی به پهپادها و تسلیحات اسرائیلی</p> <p>. مقابله با چرخه تنش در قفقاز بین آذربایجان و ارمنستان برای جلوگیری از تامین منافع رژیم صهیونیستی</p> <p>. رصد فعالیت‌های تخریبی جامعه یهودی آذربایجان در ایجاد تنش در روابط ایران و آذربایجان و مطلع سازی دولت آذربایجان نسبت به کارکردهای یهودیان آذربایجان</p> <p>. اقناع سازی دولت آذربایجان، در عدم صدور مجوز به شرکت‌های اسرائیلی خواهان فعالیت در نوار مرزی ایران</p> <p>. متوجه سازی دولت آذربایجان به عواقب امنیتی رقابت و تنش ایران و اسرائیل در سرزمین آذربایجان</p> <p>. تشریح و تحلیل نحوه تأسیس اسرائیل به عنوان دولت نامشروع به افکار عمومی آذربایجان</p> <p>. زیر سؤال بردن فروش تسلیحاتی به آذربایجان در زمان صلح</p> <p>. برملا کردن ماهیت حضور صهیونیست‌ها در آذربایجان</p> <p>. ایجاد بدبینی درباره عملکرد اسرائیلی‌ها در آذربایجان</p> <p>. پرداختن به جاسوسی اسرائیل از شهروندان و روزنامه‌نگاران آذربایجانی</p> <p>. استدلال درباره دروغ بودن نقش اساسی تسلیحات اسرائیلی در آزادسازی اراضی اشغالی</p> <p>. تبیین دشمنی اسرائیل با مسلمانان جهان و تلاش برای ایجاد دشمنی بین ایران و آذربایجان</p>	<p>سیاست خارجی آذربایجان</p> <p>مبارزه با نفوذ رژیم صهیونیستی در آذربایجان</p> <p>محدودسازی و خنثی سازی رفتارهای اطلاعاتی اسرائیل در محیط آذربایجان</p> <p>اقناع جمهوری آذربایجان برای دوری از رژیم اسرائیل</p> <p>حوزه فرهنگی و عملیات روانی (</p>
<p>. تصویرسازی آسیب‌پذیر بودن حوزه انرژی آذربایجان از رقابت ناتو- روسیه در قفقاز</p> <p>. همکاری با روسیه در محدودسازی گسترش ناتو به قفقاز جنوبی</p> <p>. تأکید بر ترتیبات امنیتی قفقاز جنوبی بر مبنای ۳+۳ و مقاومت بر ورود غرب و اروپا در آن</p>	<p>آمریکا و اروپا</p> <p>(محدودسازی حضور آمریکا در قفقاز جنوبی)</p>

ادامه جدول ۲. راهبردها و راهکارهای همسوساز در عرصه سیاست خارجی

<p>. همکاری با روسیه در ایجاد تنگناهای راهبردی برای فعالیت بنیادهای سوروس و سایر بنیادهای غربی در قفقاز</p> <p>. بی‌اعتبار سازی جریان‌های غرب‌گرا در منطقه با همکاری دولت آذربایجان</p> <p>. همسویی با دولت آذربایجان در محکومیت رویکردهای مداخله‌گرایانه غرب و آمریکا در کشورهای قفقاز</p> <p>. مقابله با ورود کشورهای غربی به ترتیبات دریای خزر طبق توافق کشورهای حاشیه خزر</p>	
<p>. تأکید بر فرمول ۳+۳ در ترتیبات منطقه‌ای (ایران، روسیه و ترکیه)</p> <p>. ایجاد ساز کارهای منطقه‌ای برای حل منازعات منطقه‌ای</p> <p>. سرمایه‌گذاری مشترک در مسیرهای ترانزیتی منطقه‌ای</p> <p>. ایجاد رژیم حقوقی دریای خزر با رعایت اصل انصاف و جلوگیری از ورد سایر بازیگران به ترتیبات خزر</p> <p>. تضمین امنیتی به تمامیت ارضی کشورهای قفقاز جنوبی با مشارکت ایران-روسیه</p> <p>. تعریف پروژه‌های مشترک سیاسی- اجتماعی برای خنثی‌سازی نفوذ غرب در حوزه اجتماعی- سیاسی کشورهای قفقاز</p> <p>. همکاری با روسیه در حوزه مبارزه با نفوذ جریان‌های تکفیری به منطقه</p> <p>. ایجاد ساز کار سه‌جانبه روابط بین تهران-باکو و مسکو و حداکثر سازی ظرفیت‌های ژئوپلیتیکی سه کشور در حوزه‌های ترانزیتی</p>	<p>روسیه</p>
<p>. تلاش برای برقراری صلح عادلانه بین ارمنستان و آذربایجان و پرهیز از تشدید چرخه تنش بین دو کشور</p> <p>. تعریف پروژه‌های مشترک بین آذربایجان، ایران و ارمنستان در منطقه آزاد تجاری ارس</p> <p>. ادغام ترانزیتی بین ایران، آذربایجان و ارمنستان و تبدیل جلفا به ترمینال منطقه‌ای با مرکزیت ۳ کشور</p> <p>. عدم تفسیر همکاری دفاعی با ارمنستان علیه آذربایجان در افکار عمومی آذری‌ها</p> <p>. شناسایی منطقه قره‌باغ در چارچوب مرزهای ملی آذربایجان و مخالفت با تحرکات نیروهای رادیکال ارمنی</p>	<p>ارمنستان</p>

توضیح جدول شماره ۲ در مورد سیاست خارجی

در راهبردهای همسوساز در سیاست خارجی دو کشور به مواردی مختلف در جدول اشاره شده است که در ذیل به محتوای کلی آن بازگشایی می‌شود:

روابط آذربایجان و ترکیه

ترکیه را باید در چارچوب تمدنی اسلامی به همکاری جلب کرد و نباید ناسیونالیسم ترکی-فارسی را در مقابل و «دگر» هم تعریف کرد. شخصیت‌های تاریخی، ادبی و عرفانی مشترک بین ایران، ترکیه و آذربایجان باید به کانون همگرا ساز بین سه ملت تبدیل گردد. شخصیت‌هایی مانند مولوی، نظامی، شمس تبریزی، شهریار و...

همکاری‌های اقتصادی، ترانزیتی و امنیتی-نظامی ایران با ترکیه و جمهوری آذربایجان نیز می‌تواند از تأثیرات سلبی، روابط هویت محوری قومی جمهوری آذربایجان-ترکیه علیه منافع ج.ا.ایران بکاهد.

روابط آذربایجان با رژیم صهیونیستی

این مسئله یکی از مهم‌ترین منابع تنش ایران و جمهوری آذربایجان از منظر ج.ایران می‌باشد. در سیاست‌های همسوساز و برطرف کردن نگرانی‌های ج.ا.ایران، چند محور مورد توجه و تمرکز مصاحبه شوندگان و همچنین پتل نخبگی قرار گرفته است؛

در سطح بین‌المللی باید از طریق سازمان همکاری اسلامی دولت جمهوری آذربایجان را تحت فشار قرار داد. جریان اسلام‌گرای ترکیه نیز وزن و کششگری بسیار قدرتمند در داخل ترکیه و همچنین تأثیرگذار بر سیاست‌های دولت ترکیه دارد. از طریق این جریان می‌توان دولت آذربایجان را در مورد روابط باکو-تل‌آویو تحت تأثیر قرار داد.

در حوزه اطلاعاتی و امنیتی نیز، راهکار محوری بر این است که اولاً دولت آذربایجان را بر خطرات حضور رژیم صهیونیستی در آذربایجان و تبدیل سرزمین آذربایجان به محیط رقابت و منازعه رژیم صهیونیستی-ایران متوجه کرد. البته این موضوع توسط سفیر سابق ج.ا.ایران در آذربایجان به مقامات باکو اعلام شده است (موسوی: ۱۴۰۳) کشف فعالیت‌های مخرب امنیتی

جاسوسان رژیم صهیونیستی در جمهوری آذربایجان علیه ایران توسط نیروهای امنیتی کشورمان و ارائه اسناد آن به مقامات باکو همواره در دستور کار اطلاعاتی قرار گیرد. آمریکا و بازیگران اروپایی؛ آمریکا و اروپا، با وجود روابط اقتصادی با جمهوری آذربایجان، دولت علی‌اف را متمایل به روسیه می‌دانند و به بهانه‌های مختلف به از جمله حقوق بشری، تحت فشار قرار می‌دهند. در سال‌های اخیر بین تهران و باکو همسویی ادراکی از تهدید غرب به وجود آمده است. ظرفیت همکاری بین تهران-باکو برای مبارزه با اتهامات و اقدامات مداخله‌جویانه غرب وجود دارد.

روسیه؛ نوع روابط ایران و جمهوری آذربایجان با روسیه می‌تواند فضای عملی برای توسعه روابط به وجود آورد. راه‌اندازی ترانزیت شمال-جنوب و سایر همکاری‌های دریایی و تجاری می‌تواند در راستای همگرایی مؤثر واقع گردد.

روابط ایران-ارمنستان؛ از منظر جمهوری آذربایجان سطح روابط ایران و ارمنستان یکی از منابع تنش بوده است اما بعد از رفع اشغال اراضی آذربایجان، دیگر باکو حساسیت‌های دوره اشغال را ندارد. با این حال دیپلماسی ج.ا.ایران باید برای صلح‌سازی در منطقه، ایجاد زمینه‌های همکاری در حوزه سرمایه‌گذاری در منطقه آزاد تجاری ارس و همچنین با حداکثر سازی ظرفیت ترانزیتی مشترک منطقه‌ای فضای تنش را به فضای همکاری تبدیل نماید.

راهبردهای همسوساز در سایر عرصه‌ها و حوزه‌های مؤثر

در راهبردهای همسوساز در سایر حوزه، خلاصه یافته‌های تحقیق به قرار ذیل می‌باشد:

امنیتی- نظامی؛ جمهوری آذربایجان از نظر امنیتی یک کشور «غیر خودیار» است، ایجاد معمای امنیتی علیه این کشور، منجر به تمایل راهبردی آن به رقبا و دشمنان ج.ا.ایران می‌گردد. (axar.az/news/siyaset/) دو کشور باید در چارچوب «تفاهم‌نامه جامع امنیتی» مبتنی بر توازن منافع امنیتی، «اعتمادسازی» کنند. در حوزه نظامی نیز تفاهم‌نامه‌های کمسیون همکاری دفاعی که بسیار جامع تدوین و بین مقامات نظامی دو کشور امضا شده است عملیاتی گردد.

در حوزه اقتصادی و ترانزیتی ج.ا.ایران ظرفیت بی‌نظیری برای همکاری با جمهوری آذربایجان دارد. اگر ظرفیت منطقه آزاد تجاری ارس حداکثر سازی شود علاوه بر آذربایجان، کشورهای ارمنستان، ترکیه، گرجستان نیز حاضر به سرمایه‌گذاری در این منطقه خواهد شد. علاوه بر آن،

باکو هم منابع مالی لازم برای سرمایه‌گذاری کلان در اقتصاد ایران را دارد. با این اوصاف، سیاست اقتصادی و ترانزیتی ج.ا.ایران باید راهبرد دقیق و قدرتمندی را برای «درهم‌تیندگی» ترانزیتی و اقتصادی آذربایجان با ایران را برای یک دهه آینده عملیاتی بکند.

همکاری علمی و دانشگاهی نیز از ضرورت‌هایی است که می‌تواند در تربیت نسل مدیران و کارگزاران - متخصصین جمهوری آذربایجان با گرایش‌های عمومی به ایران مؤثر واقع شود. رسانه‌ای؛ توافق‌نامه جامع بین تهران-باکو برای کنترل رسانه‌های تنش‌آفرین یک اصل مهم و ضروری است. برخی رسانه‌های ایرانی از جمله شبکه سحر و رادیو آران و ... در چارچوب این توافق و با اقدامات مابه‌ازای آذربایجان، باید تغییرات شکلی و محتوایی داشته باشند. در حوزه کارگزاران و همچنین دیپلماسی مردمی؛ روابط شخصی بین روسای جمهور دو کشور، الگوی خاص خود را شکل دهد و طرفین باید اقدامات نمادین در پیوستگی اجتماعی و دیپلماسی مردمی انجام دهند. ارزش نهادن به شهدای قره‌باغ در ایران، (نام‌گذاری یک میدان در تهران به اسم شهدای قره‌باغ) می‌تواند رفتار متقابل را در آذربایجان به وجود آورد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

رویکرد سیاست خارجی جمهوری آذربایجان در مقابل ایران یکی از پرسش‌های روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران بوده است. این کشور مهم قفقاز با اینکه اشتراکات بالایی در حوزه‌های مختلف با ایران دارد اما کارکردهای سیاست خارجی آن در قبال ایران رفتار پاندولی گونه داشته و ماهیتاً در فضای ناهمسویی قرار گرفته است. این پژوهش که برگرفته از پروژه علمی در قالب رساله دکتری تحقیق شده، در پاسخ به سوال، چگونه و با چه راهبردهایی می‌توان سیاست خارجی آذربایجان را در مدار همسویی با ج.ا.ایران قرار داد؟ با روش تحقیق کیفی مبتنی بر تحلیل مضمون تلاش کرده در وهله نخست مؤلفه‌های مؤثر و پایدار در رویکردهای سیاست خارجی آذربایجان را در چارچوب دو مفهوم عینی و ذهنی؛ «ژئوپلیتیکی» و «فرهنگ راهبردی» احصا و با همین روش، منابع تنش بین دو کشور را از منظرهای طرفین تبیین و برشماری کند. متغیرهای مؤثر در تصمیم‌گیری سیاست خارجی جمهوری آذربایجان نیز مبتنی بر الگوی جیمز روزنا، یعنی «فرد»، «نقش»، «حکومت»، «جامعه ملی» و «سیستمی» مورد بررسی قرار گرفته و در نهایت با لحاظ کردن چارچوب نظری روزنا، با اتکا به یافته‌های تحقیق، با روش دلفی، مصاحبه و پنل نخبگی به

راهبردهایی در حوزه‌های مختلف رسیده است که می‌توان گفت، با به‌کارگیری یافته‌های مذکور، بسترهای لازم برای تبدیل سیاست خارجی جمهوری آذربایجان به کشور همسو با ایران را فراهم شود.

در نهایت آنچه در این پژوهش به‌دست آمده است را می‌توان در چند محور اشاره نمود: واقعیت‌های ژئوپلیتیکی و فرهنگ راهبردی مبانی سیاست خارجی جمهوری آذربایجان را تشکیل می‌دهد، برون داد مبتنی بر این دو مؤلفه، ایجاب می‌کند که سیاست خارجی این کشور «موازنه‌سازی» و «چندجانبه‌گرایی» را بر قطب‌بندی‌های منطقه‌ای و جهانی ترجیح دهد. تفسیر متعارض «هویتی» و رویکردهای سیاست خارجی ایران و جمهوری آذربایجان در مواردی برونداد تعارضی داشته است. نوع روابط باکو با تل‌آویو و تهران با ایروان، از مهم‌ترین این موارد بوده است.

جمهوری آذربایجان در شرایط فعلی نیاز راهبردی به خدمات ایران ندارد، با این اوصاف الگوی رفتاری ایران در برخورد با این کشور، باید مبتنی با واقعیت‌ها و ظرفیت‌های جدید تنظیم شود.

جمهوری آذربایجان در بدو استقلال با پدیده اشغال ۲۰ درصد از خاکش مواجه گردیده است. در فرهنگ راهبردی این کشور «امنیت» در رأس تمام مطالبات ملی برآورد شده است. از سوی دیگر این کشور در حوزه امنیتی «غیر خودیار» می‌باشد و نیاز به تضمین‌های متحدین دارد. هرگونه معمای امنیتی علیه آن، فرصت رقبای ایران را افزایش می‌دهد.

ج.ا.ایران برای حضور مؤثر در قفقاز جنوبی باید جمهوری آذربایجان را با خود همسو و همراه کند. این در حالی است که مطلوبیت راهبردی رقبای ایران در این است که تهران در قطب‌بندی منطقه‌ای قفقاز جنوبی در کنار ارمنستان مسیحی و آنها نیز در کنار جمهوری آذربایجان شیعه قرار گیرند. با این اوصاف تهران نباید سیاست قطب‌بندی‌شده را بپذیرد بلکه متناسب با وزن کشورها رابط متوازن را طراحی و عملیاتی نماید.

قدردانی

سپاسگزاری خود را از مدیریت پژوهشی دانشگاه جامع امام حسین (ع) که شرایط لازم را برای پژوهش‌های علمی و انتشار آن فراهم می‌کنند اعلام می‌دارم و همچنین از اساتید بزرگوار که در رساله دکتری این‌جانب نقش داشتند تقدیر تشکر می‌کنم.

فهرست منابع

- ابوالحسن شیرازی حبیب‌الله، علیرضا ملاقدیمی (۱۳۸۷) اصول و ساختار تصمیم‌گیری در سیاست خارجی جمهوری آذربایجان، فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز. شماره ۶۲
- انوری قاسم و دیگران، (۱۳۹۵) الگوی راهبردی پیاده‌سازی سیاست‌های کلی پدافند غیرعامل در سازمان‌های دولتی، تهران، مطالعات دفاعی استراتژیک.
- حسن بیگی، ابراهیم (۱۳۹۰)، مدیریت راهبردی، تهران، انتشارات سمت و مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی و دانشگاه عالی دفاع ملی.
- دهقانی فیروزآبادی سید جلال (۱۳۹۴) اصول و مبانی روابط بین‌الملل (۱)، تهران انتشارات سمت
- سلیمانی غلامعلی (۱۳۹۵) مزایای تحلیل سیاست خارجی از منظر تصمیم‌گیر، فصلنامه سیاست، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران دوره ۴۶
- سیف زاده حسین (۱۳۷۸) اصول روابط بین‌الملل الف و ب تهران، نشر دادگستر.
- سیف زاده سید حسین (۱۳۷۵)، «مبانی و مدل‌های تصمیم‌گیری در سیاست خارجی»، تهران انتشارات وزارت خارجه
- فرانکل جوزف (۱۳۷۶) نظریه‌های معاصر روابط بین‌الملل، مترجم، وحید بزرگی، تهران انتشارات اطلاعات.
- فروتون جواد (دی‌ماه ۱۴۰۱) وابسته نظامی ج.ا.ایران در جمهوری آذربایجان. مصاحبه.
- فروزنده دهکردی لطف اله، علیرضا احمدی (۱۳۹۳) طراحی مدل مفهومی اهداف فردی و سازمانی با تأکید بر رویکرد ارزشی، نشریه علمی پژوهشی مدیریت فردا، سال سیزدهم، شماره ۴۱، زمستان ۱۳۹۳.
- کریمی هوشنگ (۱۴۰۰) اصول ثابت سیاست خارجی، سایت دیپلماسی ایرانی. (irdiplomacy.ir)
- مشیرزاده حمیرا (۱۳۸۴) تحول در نظریه‌های بین‌الملل، تهران، سمت.
- ملکی عباس (۱۳۸۲) فرایند تصمیم‌گیری در سیاست خارجی ایران، تهران، فصلنامه علمی راهبرد، دوره ۱۱، شماره ۱ - شماره پیاپی ۲۷
- موسوی سید عباس سفیر ج.ا.ایران در آذربایجان در فاصله سال‌های ۱۳۹۹ تا ۱۴۰۳ (۲۳ خرداد ۱۴۰۳) سخنرانی در نشست هم‌اندیشی قفقاز در وزارت امور خارجه.
- نورانی قهرمان (۱۴۰۳) مدار سیاست خارجی آذربایجان، ویژه نامه راهبردی موسسه مطالعات راهبردی جهان پژوه، شماره ۶۷.
- واحدی الیاس (۱۳۹۹/۱۱/۴) کارنامه علی یف‌ها در جمهوری آذربایجان، سایت دیپلماسی ایرانی (www.irdiplomacy.ir/fa/news/1999311)
- AZƏRBAYCAN VƏ İRAN ARASINDAKI GÖRGİNLİYİN
PƏRDƏARXASI (https://musavat.com/news_1092337.html) challenges-and-prospects).
Chiragov,Fuad (2024) Azerbaijan's Foreign Policy - Navigating Regional Security in a
Fragmented World(www.cirsd.org)

- Essen, Hugo von(2023) Azerbaijan's Uncertain Geopolitical Rise in a South Caucasus Maelstrom. <https://sceeus.se/en/publications/azerbaijans-uncertain-geopolitical-rise-in-a-south-caucasus-maelstrom>.
- Geopolitics Quarterly, Volume: 9, No 4, Winter 2014
- Hecker Jörg. Neringa Kalpokas(2023) How to Do Thematic Analysis,) <https://atlasti.com/guides/thematic-analysis/how-to-do-thematic-analysis-step-by-step-guide>).
- Iddon Paul (22 April 2023) Iran, Azerbaijan tensions heighten risks of military conflict (www.middleeasteye.net/news)
- imanzade Anar (2021) Azərbaycan və İran arasında gərginliyin səbəbləri (www.etekyazi.com/azerbaycan-iran)
- İran əl çəkməyəcək: Türkiyə hərbi bazası qurulsu (axar.az/news/siyaset/728610.html.)
- Kechichian Joseph (2088) The crisis in Azerbaijan: How clans influence the politics of an emerging republic. (www.researchgate.net/publication/230468052)
- Makili Kamal -Aliyev (2013) Azerbaijan's Foreign Policy:Between East and West(https://ciaotest.cc.columbia.edu/wps/iai/0027363/f_0027363_22337.pdf).
- Mammadov Farhad (2017) azerbaijans geopolitical identity in the-context of the-21st century challenges and prospects (<https://eng.globalaffairs.ru/articles>)
- Mammadov, Agil (2022) Azerbaijan's foreign policy analysis in the perspective of Neorealist Theory: In the example of the Karabakh problem (researchgate.net/publication/361096381).
- Misir oğlu Nəsimov Elşən (2013) Xarici siyasət və beynəlxalq münasibətlər seriyasından. Bakı,“Elm və Təhsil”
- Nassibli, Nasib L (1999) Azerbaijan-Iran Relations: Challenges and Prospects (www.belfercenter.org/publication/azerbaijan-iran-relations-
- Rosenau James. N (1971) The Scientific Study of Foreign Policy. <https://books.google.fr/books>
- Roubanis Ilya (June 6, 2024) Iran's Security Posture in the South Caucasus After the War in Ukraine. (<https://www.cacianalyst.org/publications/feature-articles/item/13802-iran>).

